

VII. AR YRA VAISTŲ?

1. Praeities nesėkmės

Turime pripažinti, kad visos ligšiolinės pastangos sulaikyti socializavimo ir biurokratizavimo plėtrą buvo bergždžios. Per dvidešimt septynerius metus po to, kai prezidentas Wilsonas nuvedė Ameriką į karą už demokratijos išsaugojimą pasaulyje, mūsų pačių santvarkos pagrindai pastebimai susilpnėjo. Despotizmas viešpatauja daugumoje Europos šalių. Net Amerika griebėsi politikos, kuri dar prieš keletą dešimtmečių čia buvo pravardžiuojama "prūsiškąja". Žmonija akivaizdžiai žengia į totalitarizmą. Jaunoji karta geidžia valstybinės kontrolės visose gyvenimo srityse.

Teisės žinovai paskelbė puikių darbų, atskleidžiančių, kaip įstatymo viršenybės principai vis labiau stelbiami administracinės savivalės. Jie parodė, kaip savivaldos neigimas naikina visas individualias piliečių teises ir baigiasi rytietišku hiperdespotizmu. Bet socialistai nekvaršina sau galvos dėl laisvės ir privataus verslo.

Satyrinėms knygoms pasisekė ne ką geriau už storus teisininkų tomus. Kai kurie iš žinomiausių devynioliktojo amžiaus rašytojų - Balzakas, Dikensas, Gogolis, Mopasanas, Courteline'as - negailestingai triuškino biurokratizmą. Aldous Huxley išdrįso net socializmo išsvajotąjį rojų padaryti savo satyrinės ironijos taikiniu. Skaitytojai ja žavėjosi. Bet visvien būriaisėjo ieškoti valdiškų darbų.

Kai kurie žmonės mėgsta pasišaipyti iš ypač ekstravagantiškų biurokratijos bruožų. Išties keista, kad galingiausios ir turtingiausios šalies valdžia laiko įstaigą - JAV Žemės ūkio ekonomikos biurą, kurio viena iš užduočių - projektuoti kelnaites "labai mažam vaikui, tik ką išmokusiam pačiam apsirengti". Tačiau daugeliui mūsų bendraamžių tai neatrodo juokinga. Jie geidžia tokios valstybinės tvarkos, kur kojinių, apatinių drabužių ir visų kitų reikalingų daiktų gamyba bus tvarkoma valdžios.

Visa mokslinė kritika ir šmaikšti satyra nieko neduoda, nes ji nepagauna problemos esmės. Biurokratizavimas yra tik atskiras socializavimo bruožas. Pagrindinis klausimas toks: Kapitalizmas ar Socializmas? Kurį renkames?

Socializmo šalininkai teigia, kad kapitalizmas - tai nesąžininga išnaudojimo sistema, kad ji žlugdo plačiųjų masių gerovę, kad ji neša vargą, pažeminimą ir didėjantį skurdą didžiajai daugumai. Kita vertus, jie vaizduoja savo socialistinę utopiją kaip pieno ir medaus šalį, kurioje kiekvienas bus laimingas ir turtingas. Ar jie teisūs, ar jie klysta? Štai kur problema.

2. Ekonomika prieš planavimą ir totalitarizmą

Tai yra grynai ekonominė problema. Ji negali būti išspręsta nesigilinant į ekonomiką. Apgaulingi šūkiai ir klaidingos doktrinos, kuriomis remiasi valstybinės reglamentacijos, socializmo, komunizmo, planavimo ir totalitarizmo šalininkai, negali būti demaskuotos kitaip kaip ekonominiais argumentais. Patinka tai jums ar nepatinka, bet pagrindinės šiandienos politikos problemos yra grynai ekonominės ir jos negali būti suprastos nesuprantant ekonominės teorijos. Tik žmogus, susigaudantis pagrindinėje ekonomikos problematikoje, yra pajėgus susidaryti nepriklausomą nuomonę apie čia išskylančias problemas. Visi kiti tik kartoja, ką yra apie jas nugirdę. Jie yra lengvas grobis sukietims demagogams ir pakvaišusiems šarlatanams. Jų patiklumas yra didžiausias pavojus demokratijos išlikimui ir visai Vakarų civilizacijai.

Pirmoji piliečio pareiga demokratinėje visuomenėje - šviestis ir įsigyti žinių, reikalingų tvarkant pilietinius reikalus. Balsavimas - tai ne privilegija, bet pareiga ir moralinė atsakomybė. Rinkėjas yra praktiškai pareigūnas; jo pareigybė - aukščiausioji ir ji reikalauja didžiausios atsakomybės. Pilietis, paskendęs savo moksliniuose darbuose ar vykdantis savo meninį pašaukimą, galbūt gali pateisinti savo aplaidumą šioje savišvietos srityje. Galbūt šie žmonės teisūs manydami, kad turi svarbesnių uždavinių. Bet visi kiti mąstantys žmonės elgiasi ne tik lengvabūdiškai, bet kenkėjiškai nesirūpindami išmanymu atliekant savo kaip suverenių rinkėjų pareigą.

Pagrindinis propagandinis triukas, kurį naudoja "pažangios" valstybinio reguliavimo politikos gynėjai - tai kapitalizmo kaltinimas dėl visų esamų negerovių ir socializmo aukštinimas dėl jo paruošto žmonijos išgelbėjimo plano. Jie niekada nemėgino įrodyti savo dogmų ar juo labiau paneigti ekonomistų kontrargumentus. Daugiausia, ką jie moka - tai keikti savo oponentus ir kurstyti įtarumą dėl jų motyvų. Deja, eilinis pilietis nepajėgia perkąsti šių gudrybių.

Pasvarstykime, pavyzdžiui, metai iš metų tebesitęsiančią masinio nedarbo problemą. "Pažangiečiai" ją aiškina kaip įgimtą kapitalizmo blogybę. Naivi visuomenė patikliai priima šį aiškinimą. Žmonės nesupranta, kad nevaržomoje darbo rinkoje, kuria nemanipuliuoja nei darbo sąjungos, nei valdžios nustatyti atlyginimų minimumai, nedarbas paliečia tik nedideles žmonių grupes ir tik trumpam laikui. Nevaržomo kapitalizmo sąlygomis nedarbas yra palyginti nereikšmingas laikinas reiškinys; vyrauja pastovi nedarbo nykimo tendencija. Nedarbą gali sukelti ekonominiai pokyčiai. Bet jeigu atlyginimų dydis nustatomas laisvoje darbo rinkoje, kiekvienas norintis gauti atlyginimą galiausiai susiras darbą. Nedarbas kaip masinis reiškinys yra

"darbui palankios" valstybinės politikos ir darbo sąjungų spaudimo bei prievartos padarinys.

Šis aiškinimas būdingas ne vien tiems ekonomistams, kuriuos "pažangieji" vadina "reakcionieriais". Pats Karlas Marksas buvo visiškai įsitikinęs, kad darbo sąjungoms negali pavykti pakelti atlyginimus visiems darbininkams. Marksistiniai doktrinieriai daugelį metų tvirtai priešinosi visiems mėginimams nustatyti minimalius atlyginimų dydžius. Tokias priemones jie pagrįstai laikė priešingas daugumos dirbančiųjų interesams.

Gryna iliuzija tikėti, kad valstybės išlaidos gali sukurti darbo vietas bedarbiams, tai yra tiems, kurie dėl profsąjungų ar valdžios politikos negali gauti darbo. Jeigu valstybinės išlaidos finansuojamos neinfliaciniais metodais, t. y. apmokestinant piliečius ar skolinantis iš gyventojų, tai valstybė sunaikina tiek pat darbo vietų, kiek ji jų sukuria. Jeigu jos finansuojamos infliacijos būdu, t. y. didinant pinigų ir banknotų kiekį apyvartoje ar skolinantis iš komercinių bankų, tai valstybė sumažina nedarbą tik tuo atveju, jei piniginiai atlyginimai atsilieka nuo prekių kainų augimo, tai yra jeigu realūs atlyginimų dydžiai smunka. Yra tik vienas būdas pakelti realius atlyginimus visiems norintiems užsidirbti - nuolatinis naujo kapitalo kaupimas ir šiuo pagrindu vykstantis techninių gamybos metodų tobulėjimas. Tikrieji darbo interesai sutampa su biznio interesais.

Suprasti ekonomines problemas nereikia akiai jungti paskirus faktus ir skaičius. Reikalinga kruopšti sąlygų analizė vadovaujantis racionalia refleksija. Labiausiai reikalingas sveikas protas ir loginis aiškumas. Eik iš karto prie reiškinio ištakų - štai pagrindinė taisyklė. Nesitenkink paviršutiniškais aiškinimais ir sprendimais. Naudokis savo mąstymo galia ir kritiniais sugebėjimais.

Būtų rimta klaida manyti, kad šis raginimas šviestis ekonomikoje siekia pakeisti dar viena propaganda įvairių vyriausybių ir partijų varomą propagandą. Propaganda yra viena didžiausių biurokratijos ir socializmo blogybių. Propaganda - tai visada melo, paklydimo ir prietaro propaganda. Tiesai nereikalinga propaganda; ji išsilaiko pati. Skiriamasis tiesos bruožas yra tas, kad ji teikia tikslų tikrovės vaizdą - kas yra ir veikia nepriklausomai nuo kieno nors pripažinimo ar nepripažinimo. Tiesos pripažinimas ir paskelbimas pats savaime pasmerkia visa kas klaidinga. Jis patraukia pačiu savo teisingumo faktu.

Todėl palik ramybėje netikrus pranašus. Nemėgink mėgdžioti jų metodų. Nemėgink, kaip tai daro jie, slopinti ar atstumti kitamanius. Melagiai turi bijoti tiesos, ir todėl yra priversti slopinti jos skelbimą. Bet tiesos šalininkai deda savo viltis į tiesą. Tiesa nesibaimina melagių. Ji pajėgia atlaikyti jų konkurenciją. Propagandistai gali ir toliau skleisti savo mitus ir mulkinti

jaunimą. Bet jų laukia gėdingas žlugimas.

Leninas ir Hitleris puikiai žinojo, kodėl jie panaikino minties, žodžio ir spaudos laisvę ir uždarė savo valstybų sienas bet kokių įdėjų iš užsienio importui. Jų sistemos negalėtų išlikti be koncentracijos stovyklų, cenzorių ir korikų. Jų pagrindiniai įrankiai yra G. P. U. ir Gestapas.

Socializavimo ir biurokratizavimo šalininkai Britanijoje ne blogiau nei bolševikai ar naciai supranta, jog išliekant žodžio ir minties laisvei jie niekada nepasiektų savo tikslų. Profesorius Haroldas Laski pareiškė visai atvirai, kad būtina apriboti Parlamento galią norint garantuoti perėjimą prie socializmo.²² Seras Staffordas Crippsas, apsišaukėlių liberalų kandidatas į premjerus, parengė "Planavimo ir įgaliojimų įstatymą", kuris, Parlamentui jį priėmus, taptų nesvarstytinas ir net neatšaukiamas. Šiuo įstatymu, kuris būtų labai bendras ir paliktų visa "detalizavimą" ministrų kabinetui, vyriausybei būtų suteiktos neatšaukiamos galios. Jos įsakai ir nutarimai negalėtų būti svarstomi Parlamento ar apskundžiami teismams. Visos pareigybės būtų užimtos "patikimų partijos narių", "žmonių, žinomų savo socialistiniais įsitikinimais".²³ Britų "Klerikų ir bendros nuosavybės tvarkytojų taryba" pamflete, kuriam pratarbę parašė Bradfordo vyskupas, skelbia, kad realaus ir tvaraus socializmo įgyvendinimas reikalauja, "kad visa radikaloji opozicija būtų likviduota, t. y. padaryta neveiklia atimant rinkimines teises ir, esant reikalui, įkalinta."²⁴ Cambridge'o universiteto profesorė Joan Robinson, nusileidžianti tik pačiam lordui Keynesui jo mokykloje, ne mažiau nepakanti savo atkakliame siekyje įgyvendinti socializmą. Jos supratimu, "laisvės sąvoka yra slidi". Tik "kai nėra rimtų priešų, viduje ar užsienyje, gali būti toleruojama visiška žodžio laisvė." Ponia Robinson baiminasi ne tik nepriklausomų bažnyčių, universitetų, mokslo draugijų bei leidyklų, bet net nepriklausomų teatrų ir muzikinių draugijų. Visos tokios institucijos, jos teigimu, gali egzistuoti tik "su sąlyga, kad santvarka pakankamai tvirta atsispirti kritikai."²⁵ Kitas žinomas britų kolektyvizmo šalininkas, J. G. Crowtheris, nesibaimina net girti inkvizicijos palaimą.²⁶ Kaip gaila, kad Stuartai nesulaukė savo principų triumfo laiku!

Taigi žymiausi socializmo gynėjai tylomis pripažįsta, kad jų dogmos ir planai negali atlaikyti ekonomikos mokslo kritikos ir todėl žlugtų laisvės sąlygomis.

Kadangi, laimei, dar išlieka keletas laisvų šalių, yra šiokia tokia viltis tiesai prisikelti.

3. Eilinis pilietis - prieš profesionalų biurokratizavimo propagandistą

Ekonominių studijų populiarizavimas nesiekia padaryti kiekvieną žmogų ekonomistu. Jo tikslas - parengti žmogų jo pilietinėms pareigoms visuomenės gyvenime.

Konfliktas tarp kapitalizmo ir totalitarizmo, nuo kurio baigties priklausys civilizacijos likimas, tikrai nebus išspręstas pilietinių karų ar revoliucijų. Tai idėjų konfliktas. Viešoji nuomonė lems pergalę ir pralaimėjimą.

Visur ir visada, kai žmonės susitinka aptarti savo miesto, valstijos ar šalies reikalus, vyksta viešosios nuomonės formavimasis ir kaita, kad ir kokie nereikšmingi ir smulkūs būtų tiesioginiai reikalai. Viešąją nuomonę veikia visa kas sakoma ar daroma operacijose tarp pirkėjų ir pardavėjų, tarp darbdavių ir darbėmių, tarp skolintojų ir skolininkų. Viešoji nuomonė formuojama įvairiausių atstovavimo organų, komitetų ir komisijų, asociacijų ir klubų debatuose, vedamaisiais spaudos puslapiuose, laiškais redakcijoms, advokatų argumentais ir teisėjų sprendimais.

Visose šiose diskusijose profesionalas yra pranašesnis už nespecialistą. Visada palankesnėje padėtyje yra tie, kurie skiria visas savo pastangas išimtinai vienam dalykui. Net nebūdami tikrais ekspertais ir dažnai nebūdami protingesni už mėgėjus, jie naudojami specialistų privilegijomis. Jų eristinė technika ir pasirengimas neprilygstami. Savo veiklos jie imasi pailsėję dvasia ir kūnu, ne išvarginti ilgos dienos darbo kaip jų klientai.

Ir beveik visi šie profesionalai yra uolūs biurokratizavimo ir socializavimo gynėjai. Kas jie? Tai pirmiausia begalė valstybinių tarnautojų ir įvairių partijų propagandiniai organai. Tai įvairių švietimo įstaigų dėstytojai, kurie biurokratinį, socialistinį arba marksistinį radikalizmo išpažinimą laiko moksliskumo kriterijumi. Tai "pažangių" laikraščių ir žurnalų redaktoriai bei autoriai, profesinių sąjungų vadai ir organizatoriai ir pagaliau laiko turintys ambicingi žmonės, savo radikaliomis pažiūromis norintys patekti į pirmuosius spaudos puslapius. Eilinis verslininkas, advokatas ar darbininkas nėra pajėgūs su jais varžytis.

Nespecialistui gali puikiai pavykti įrodyti savo tiesą. Bet tai nieko nereikia. Jo oponentas, rėdydamasis savo įstaigos orumu ar profesorišku statusu, atsikerta: "Šio pono samprotavimų klaidingumas seniai atskleistas garsių vokiečių profesorių Mayerio, Mullerio ir Schmido. Tik idiotas dar gali laikytis tokių pasenusių ir netikusių idėjų." Taip neprofesionalas diskredituojamas klausytojų akyse, nes tie visiškai pasikliauna profesiniu

neklystamumu. Jis nežino, ką atsakyti. Jis niekada negirdėjo šių garsių vokiečių profesorių vardų. Todėl jis nežino, kad visos jų knygos yra gryniausios apgaulė, nesąmonių rinkiniai ir kad jose net nepaliečiamos problemos, kurias jis kelia. Galbūt vėliau jis tai sužinos. Bet jis negali pakeisti fakto, kad jis buvo sutriuškintas vietoje.

Arba nespecialistas gali vykusiai įrodyti tam tikro siūlomo projekto neįgyvendinamumą. Tada profesionalas atkerta: "Šis ponas tiek neapsišvietęs, kad nežino, jog šis pasiūlymas sėkmingai įgyvendintas Švedijoje ir Vienoje." Mūsų neprofesionalas vėl nutildytas. Iš kur jam žinoti, kad visos Švedijoje ir Vienoje anglų kalba leidžiamos knygos yra propagandos produktai, visiškai iškraipantys faktus? Jis neturėjo progos gauti patikimos informacijos iš pirminių šaltinių.

Profesionalų retorikos viršūnė, žinoma, yra nuoroda į Rusiją, į darbininkų ir valstiečių rojų. Beveik trisdešimt metų kaip į Rusiją įsileidžiami tik fanatiški komunistai ir jiems prijaučiantieji. Jų ataskaitos - tai nekritiškas Sovietų garbinimas, kartais visiškai nesąžiningas, dažniausiai vaikiškas savo naiviu patiklumu. Tiesa, paguodžia faktas, kad kai kurie iš šių keliauninkų Rusijoje prarado savo simpatiją Sovietams ir grįžę namo paskelbė nenuodailintas ataskaitas. Bet profesionalai nesunkiai susidoroja su šiomis knygomis vadindami jų autorius "fašistais".

Mes turime paruošti visuomenės lyderius tokiems susidūrimams su profesionaliais biurokratizavimo ir socializavimo apaštalais. Beviltinga sulaukyti slinktį į biurokratizavimą vien pasipiktinimo pareiškimais ir nostalgikiškais senų gerų laikų šlovinimais. Šie seni laikai nebuvo tokie geri, kaip jie atrodo kai kuriems mūsų bendraamžiams. Bet jų didybė buvo ta, kad jie pasiklioė tobulėjimo tendencija, kuri būdinga nevaržomos rinkos ekonomikai. Jie netikėjo valdžios dieviškumu. Tai buvo tikroji jų didybė.

Eilinio piliečio nesirūpinimo ekonominėmis problemomis žalingiausias padarinys - tai jo nusiteikimas remti kompromisines programas. Jis žvelgia į konfliktą tarp kapitalizmo ir socializmo kaip į dviejų grupių - darbo ir kapitalo - konfliktą, kur kiekviena pusė pretenduoja į visą tiesą. Kadangi jis pats nepajėgia įvertinti kiekvienos pusės argumentų, jis įsivaizduoja, kad teisingas ginčo sprendimas gali būti prieitas draugišku susitarimu: kiekvienam pretendentui išsižadant dalies savo pretenzijų. Būtent tokiu būdu valdiško kišimosi į verslą programa susikrovė savo prestižą. Nereikia nei gryno kapitalizmo, nei gryno socializmo, reikia kažko per vidurį, vidurio kelio. Ši trečioji sistema, kaip teigia jos gynėjai, turi būti kapitalizmas, reguliuojamas ir reglamentuojamas valstybine galia. Bet šis valstybinis kišimasis neturi virsti visuotine valstybine ekonominės veiklos kontrole; jis turi apsiriboti šalinimų kai kurių nepageidaujamų kapitalizmo bruožų, neslopindamas

verslininko veiklos. Taip susikursianti visuomeninė tvarka nebus nei grynas kapitalizmas, nei grynas socializmas, ji išsaugos kiekvienos iš šių sistemų privalimus išvengiama jų trūkumų. Beveik visi tie, kurie besąlygiškai nepalaiko gryno socializmo idėjos, šiandieną palaiko šią intervencionizmo sistemą ir visos vyriausybės, kurios nėra atvirai socialistinės, vadovaujasi ekonominio intervencionizmo politika. Šiandieną tik nedaugelis priešinas kainų, atlyginimo dydžio, palūkanų normų ir pelno valstybiniam reguliavimui ir kurie nebijo pareikšti, kad jie laiko kapitalistinę laisvos verslininkystės sistemą vienintele tinkama sistema visuomenei apskritai ir visiems jos nariams.

Tačiau šio vidurio kelio šalininkų samprotavimai visiškai klaidingi. Socializmo ir kapitalizmo konfliktas nėra dviejų pusių kova dėl didesnės socialinio dividendo dalies. Žvelgti į reikalą tokiu būdu reiškia visiškai pripažinti marksistų ir kitų socialistų teorijas. Socializmo priešinkai neigia, kad kuri nors klasė ar grupė laimėtų kapitalizmą pakeitus socializmu. Jie neigia tezę, kad darbininkams būtų geriau socialistinėje visuomenėje ir, vadinasi, kad jie skriaudžiami pačiu kapitalistinės sistemos egzistavimu. Jie rekomenduoja kapitalizmą ne verslininkų ir kapitalistų labui, bet visų visuomenės narių labui. Didysis istorinis konfliktas dėl visuomenės ekonominės organizacijos negali būti traktuojamas kaip dviejų biznierių kivičas dėl pinigų; jis negali būti išspręstas pasidalinus ginčo objektą.

Ekonominis intervencionizmas yra save paneigianti politika. Atskiros priemonės, kurių jis griebiasi, neduoda geidžiamų rezultatų. Jos sukuria padėtį, kuri - žvelgiant pačių jo šalininkų akimis - būna daug blogesnė už ankstesniąją padėtį, kurią jie geidė ištaisyti. Metai iš metų išliekantys nedarbas tarp tų, kurie norėtų įsidarbinti, monopolija, ekonominės krizės, ekonominių pastangų produktyvumo varžymas, ekonominis nacionalizmas ir karas - visa tai yra neišvengiami padariniai to valdiško kišimosi į verslą, kurį rekomenduoja trečiojo kelio gynėjai. Visos blogybės, dėl kurių socialistai kaltina kapitalizmą, yra būtent šios netikusios, tariamai "pažangios" politikos padarinys. Katastrofiniai įvykiai, kurie teikia propagandinio peno radikaliems socialistams - tai padariniai idėjų tų, kurie kalba: "Aš ne prieš kapitalizmą, bet ..." Būtent tokie žmonės iš tikrųjų yra socializavimo ir visuotinio biurokratizavimo šaukliai. Jų tamsumas neša nelaimę.

Darbo pasidalijimas ir specializacija yra esminiai civilizacijos bruožai. Be jų jokia materiali gerovė ar intelektualinė pažanga nebūtų įmanoma. Mokslininkų ir tyrinėtojų kaip integruotos grupės egzistavimas yra toks pat darbo pasidalijimo padarinys, kaip ir bet kokios kitos specialistų klasės egzistavimas. Žmogus, kuris specializuojasi ekonomikoje, yra toks pat specialistas kaip visi kiti specialistai. Ekonomikos mokslo pažanga ateityje priklausys nuo žmonių, pasišventusių šiam uždaviniui, pasiekimų.

Bet būtų lemtinga klaida, jeigu piliečiai paliktų rūpinimąsi ekonominėmis studijomis išimtinai profesionalams. Kadangi pagrindinės šių dienų politikos problemos yra iš esmės ekonominės, toks nusišalinimas būtų tolygus savęs išsižadėjimui profesionalų labui. Jeigu rinkėjai ar parlamento nariai susiduria su gyvulių ligų profilaktikos ar įstaigos projektavimo problemomis, jie gali palikti detalių nagrinėjimą ekspertams. Tokios veterinarinės ar inžinerinės problemos neliečia visuomeninio ir politinio gyvenimo pagrindų. Jos yra svarbios, bet ne pirminės ir ne gyvybinės. Bet jeigu ne tik masės, bet ir dauguma jų rinktų atstovų pareiškia: "Šios monetarinės problemos gali būti suprastos tik specialistų; mes nenorime jų nagrinėti; šiame reikale turime pasikliauti ekspertais", tada jie iš tikrųjų išsižada savo suverenumo profesionalų labui. Neturi reikšmės, ar jie formaliai jiems deleguoja savo įstatymų leidimo galia. Bet kuriuo atveju specialistai paima viršų. Biurokratai triumfuoja.

Eiliniai piliečiai klysta skųsdamiesi, kad biurokratai uzurpavo valdžią; jie patys ir jų patikėtiniai išsižadėjo savo suverenumo. Jų nesigaudymas fundamentaliose ekonomikos problemose leido įsiviešpatauti profesionaliems specialistams. Visos techninės ir juridinės įstatymdavystės detalės gali ir turi būti paliktos ekspertams. Bet demokratija tampa fiktyvia, jeigu iškilę piliečiai, intelektualiniai visuomenės vadai, yra nepajėgūs susidaryti savo pačių nuomonės apie pagrindinius socialinės, ekonominės ir politinės tvarkos principus. Jeigu piliečiai pasiduoda intelektualinei biurokratinių profesionalų hegemonijai, visuomenė suskyla į dvi kastas: valdančiuosius profesionalus, braminus, ir bežadžius eilinius. Tada, nepaisant geriausių konstitucijų ir įstatymų, ateina despotijos valanda.

Demokratija reiškia savivaldą. Kaip žmonės gali patys tvarkyti savo reikalus, jeigu jie nenori kvaršinti sau galvos patys sprenddami pagrindines politines ir ekonomines problemas? Demokratija nėra gėrybė, kuria galima naudotis be jokio triūso. Priešingai, tai tokia vertybė, kuri turi būti ginama ir atsikariaujama kasdieninėmis pastangomis.